

Veranderlijkheid van opvattingen over de EU

Veranderlijkheid van opvattingen over de EU

Onderzoeksverslag van een survey-experiment

Charlotte Wennekers

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, april 2008

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2008

SCP-special 23

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Omslagsjabloon: Bureau Stijlzug, Utrecht

ISBN 978-90-377-0382-5

NUR 740

Dit rapport is gedrukt op chloorvrij papier.

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

Inhoud

1	Opzet en bevindingen	7
1.1	Waarom dit onderzoek?	7
1.2	De onderzoeksmethode: een survey-experiment	7
1.3	Invulling	8
1.4	Belangrijkste bevindingen	9
2	Theoretische achtergrond	11
2.1	Aanleiding van het onderzoek	11
2.2	Survey-experimenten	11
2.3	'Echte' opvattingen versus non-attitudes	12
3	Resultaten	15
3.1	Hoe veranderlijk zijn opvattingen over de EU?	15
3.2	Hangt veranderlijkheid samen met achtergrondkenmerken?	18
3.3	Welke argumenten hebben overtuigingskracht?	20
3.4	Welke groepen mensen zijn gevoelig voor welke argumenten?	21
3.5	Houden veranderingen van mening aan?	24
	Slotbeschouwing	29
	Bijlage A Vragenlijsten en frequentieverdelingen	31
	Bijlage B Selectie van open antwoorden	37
	Literatuur	42
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	43

1 Opzet en bevindingen

1.1 Waarom dit onderzoek?

In Europese Verkenningen heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) herhaaldelijk geconstateerd dat de meest gebruikte onderzoeksmethoden in het Europa-onderzoek, enquêtes en focusgroepen, conflicterende resultaten opleveren (zie o.a. CPB/SCP 2005 en CPB/SCP 2006). Enquêtes leren ons dat mensen tamelijk positief denken over de algemene principes van Europese samenwerking. Focusgroepen laten zien dat er op een concreter niveau veel ongenoegen heerst, en dat dit ongenoegen door het groepsproces vaak versterkt wordt. Deze tegenstrijdigheden roepen vragen op over de stabiliteit en gefundeerdheid van opvattingen over de EU. In dit onderzoeksverslag wordt gerapporteerd over een onderzoek dat een brug probeert te slaan tussen beide methoden: een survey-experiment.

1.2 De onderzoeksmethode: een survey-experiment

Een survey-experiment is een onderzoeksmethode waarin de representatieve omgeving van een enquête wordt gecombineerd met meer interactieve elementen. De bedoeling hiervan is het nabootsen van een 'normale' conversatie, waarbij mensen geconfronteerd worden met de standpunten van anderen. De leidende vraag is in hoeverre mensen onder invloed van nieuwe overwegingen bereid zijn van mening te veranderen. Het survey-experiment dat het SCP heeft uitgevoerd heet de Europa doorvraag-enquête 2008. Dit onderzoek omvatte twee metingen. In de eerste meting is een aantal actuele Europese kwesties aan de respondenten voorgelegd. Afhankelijk van de opvatting van een respondent, is een tegenargument gepresenteerd en een vervolgvraag gesteld. Met tegenargumenten is als het ware geprobeerd mensen van het tegendeel te overtuigen. Vervolgens is gevraagd of mensen door dit tegenargument van mening veranderen, of dat ze bij hun standpunt blijven. Door middel van een nameting, een maand na de eerste meting, is nagegaan of veranderingen van mening aanhouden en hoe stabiel opvattingen in de loop van de tijd zijn.

Het doel van dit onderzoek is antwoord te geven op de volgende onderzoeksvragen:

- 1 Hoe veranderlijk zijn opvattingen over de EU?
- 2 Hangt de veranderlijkheid van opvattingen samen met achtergrondkenmerken, zoals kennis van en betrokkenheid bij Europa?
- 3 Welke argumenten hebben overtuigingskracht?
- 4 Welke groepen mensen zijn gevoelig voor welke argumenten?
- 5 Houden veranderingen van mening aan?

1.3 Invulling

Het onderzoek bestond uit een computergestuurde internetenquête, die is afgenomen onder tweeduizend respondenten. Deze respondenten zijn afkomstig uit het internetpanel van Intomart Gfk. Het veldwerk van de eerste meting vond plaats in de periode 17 tot en met 20 januari 2008. Hiervoor is uit het Intomart Gfk online panel een bruto steekproef getrokken van 3171 personen van 15 jaar en ouder. Deze steekproef is landelijk representatief getrokken op de kenmerken geslacht, leeftijd en opleiding. Uiteindelijk vulden tweeduizend respondenten de vragenlijst van de eerste meting in. In totaal beantwoordde elke respondent zeventien vragen: negen achtergrondvragen en vier keuzeproblemen met bijbehorende tegenargumenten. De achtergrondvragen hadden betrekking op algemene opvattingen over, kennis van en interesse in Europa. De keuzeproblemen betroffen meer specifieke Europese thema's, zoals de toetreding van Turkije en voorkeuren voor gemeenschappelijk Europees beleid op diverse beleidsterreinen. Er is gekozen voor thema's met een zekere actualiteitswaarde, waarvan verondersteld kan worden dat mensen zich er iets bij voor kunnen stellen. Afhankelijk van of een respondent zich voor of tegen een bepaalde kwestie uitsprak, selecteerde de computer een bijbehorende vervolgvraag. Voorstanders is een contra-argument voorgelegd, tegenstanders een pro-argument. Vervolgens is gevraagd of mensen door dit argument van mening veranderen, of dat ze bij hun standpunt blijven. In totaal zijn acht keuzeproblemen getoetst. Het aantal keuzeproblemen per respondent is beperkt tot vier, om 'keuzemoehheid' te voorkomen. Om toch acht keuzeproblemen te kunnen toetsen is de steekproef in tweeën gesplitst: de ene (willekeurige) helft van de steekproef kreeg keuzeprobleem 1 t/m 4 voorgelegd, de andere (willekeurige) helft keuzeprobleem 5 t/m 8. De volgorde waarin de keuzeproblemen werden voorgelegd is gerandomiseerd, zodat de volgorde geen invloed kon hebben op de resultaten.

Een maand na de eerste meting, in de periode van 18 tot 26 februari 2008, is de respondenten nogmaals gevraagd naar hun mening over de specifieke kwesties die hen was voorgelegd. Hiermee is getoetst hoe lang veranderingen van mening aanhouden. Ook zijn twee meer algemene vragen (vindt men het EU-lidmaatschap een goede zaak en denkt men dat Nederland hier voordeel van heeft) opnieuw gesteld. 1825 respondenten vulden de vragenlijst van de nameting in.

Om uitspraken te kunnen doen over de gehele Nederlandse bevolking van 15 jaar en ouder, zijn beide steekproeven herwogen naar de landelijke verdeling van de kenmerken geslacht, leeftijd en opleiding. In de volgende tabel is de samenstelling van de ongewogen steekproeven en het resultaat van de weging weergegeven.

Tabel 1.1

Samenstelling steekproef en resultaat weging naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau, 2008

		voormeting % ongewogen (n = 2000)	nameting % ongewogen (n = 1825)	voor- en nameting % gewogen
geslacht	man	51	52	49
	vrouw	49	48	51
leeftijd	15-24 jaar	12	12	15
	25-34 jaar	14	14	16
	35-49 jaar	29	28	29
	50-64 jaar	26	26	24
	≥ 65 jaar	19	20	17
opleidingsniveau	laag	21	20	21
	middelbaar	50	51	51
	hoog	29	29	28

Bron: Veldwerkverslag Intomart GfK

In dit onderzoeksverslag komen achtereenvolgens de theoretische achtergrond (hoofdstuk 2), de onderzoeksresultaten (hoofdstuk 3) en een slotbeschouwing aan bod. In bijlage A zijn de volledige vragenlijsten van de voor- en nameting en de frequentieverdelingen opgenomen. In bijlage B wordt een selectie van antwoorden op de open vraag gepresenteerd.

Dit onderzoek is gefinancierd door de directie Voorlichting en Communicatie van het ministerie van Buitenlandse Zaken. Dank gaat uit naar prof. dr. Willem Saris, dr. Mendeltje van Keulen, drs. Sarah Mollink en dr. Janette Verrijzer voor de nuttige suggesties bij het opstellen van de vragenlijst.

1.4 Belangrijkste bevindingen

- Onder invloed van tegenargumenten wijzigen veel mensen hun standpunt over Europese kwesties.
- Over het algemeen zijn hogeropgeleiden, mensen die blijk geven van betrokkenheid bij de EU, mannen, mensen van middelbare leeftijd en mensen met een negatieve grondhouding tegenover Europa standvastiger dan lageropgeleiden, mensen die geen blijk geven van betrokkenheid bij de EU, vrouwen, jongeren en ouderen en mensen met een positieve of neutrale grondhouding tegenover Europa.
- Argumenten die gaan over een mogelijke bedreiging van de culturele identiteit hebben meestal meer overtuigingskracht dan argumenten die gaan over economisch voordeel.

- Welke argumenten aanslaan verschilt van groep tot groep: zo laten hogeropgeleiden zich bijvoorbeeld makkelijker leiden door argumenten die betrekking hebben op vrede en veiligheid in Europa, terwijl lageropgeleiden gevoeliger zijn voor bedreigingen van de persoonlijke levenssfeer.
- Het is over het algemeen makkelijker om voorstanders in tegenstanders te veranderen dan andersom.
- Een maand later hangen de meeste mensen hun oorspronkelijke standpunt (weer) aan. Voor de mensen die zich onder invloed van een tegenargument standvastig toonden, geldt dit sterker dan voor de mensen die veranderlijk waren. Tegenargumenten hebben meestal geen blijvend effect.
- Basishoudingen over de EU zijn over het algemeen tamelijk stabiel. De resultaten geven weinig aanleiding om te veronderstellen dat er achter opvattingen over Europa een grote mate van willekeur schuilgaat.
- Echter: hoe moeilijker of specifieker de enquêtevraag, hoe willekeuriger de antwoordpatronen, en hoe minder aannemelijk het is dat er echte opvattingen gemeten worden.

2 Theoretische achtergrond

2.1 Aanleiding van het onderzoek

In eerdere publicaties (o.a. CPB/SCP 2005; CPB/SCP 2006; Dekker en Wennekers 2005) werd herhaaldelijk gesignaleerd dat de resultaten van enquêteonderzoek en focusgroepen over opvattingen over de EU niet met elkaar stroken. Enquêtes leren ons met name dat mensen tamelijk positief denken over de algemene principes van Europese samenwerking, focusgroepen laten zien dat er op een concreter niveau veel ongenoegen heerst, en dat dit ongenoegen door het groepsproces vaak versterkt wordt. Hierdoor is onduidelijk hoe stabiel en gefundeerd opvattingen over de EU zijn, en wat precies de waarde is van de opvattingen die enquêtes meten. Daarnaast blijft onduidelijk welke argumenten bij welke individuen nu doorslaggevend zijn in hun standpuntbepaling, en hoe opvattingen over Europa tot stand komen. Dergelijke kwesties kunnen in een focusgroep weliswaar aan de orde worden gesteld, maar antwoordpatronen en meningsveranderingen kunnen dan toch moeilijk los worden gezien van toevalligheden in het groepsproces. In een focusgroep wordt als het ware een eigen werkelijkheid gecreëerd. Onduidelijk is in hoeverre deze opvattingen en meningen ook houdbaar zijn buiten dit groepsproces, en hoe lang de collectieve opvattingen die in een focusgroep tot stand komen, bij de deelnemers beklijven. In een enquête, anderzijds, worden weliswaar individuen geïnterviewd, maar hierin komen zaken als meningsbepaling en –verandering überhaupt niet aan de orde. In dit rapport wordt daarom verslag gedaan van een derde weg: een onderzoek waarin iets van de dynamiek van de focusgroep wordt gecombineerd met de gecontroleerde en representatieve setting van de enquête.

2.2 Survey-experimenten

Een onderzoeksmethode die een brug kan slaan tussen de traditionele enquête en de focusgroepen is het zogenaamde ‘survey-experiment’ (term ontleend aan Gaines, Kuklinksi en Quirk 2007). Een survey-experiment, dat door Sniderman en collega’s (bv. Sniderman, Brody en Tetlock 1991) binnen de sociale wetenschappen werd geïntroduceerd, houdt in dat er experimentele elementen worden toegevoegd aan een enquête. Normaal gesproken geldt bij enquêteonderzoek dat het van groot belang is om de omstandigheden, interviewsituatie en vraagstellingen/-volgordes voor iedere respondent gelijk te houden. De redenering hierachter is dat wanneer omstandigheden of vraagstellingen/-volgordes variëren, niet meer duidelijk is in hoeverre de antwoorden van respondent a en respondent b van elkaar verschillen omdat zij een andere mening hebben, of omdat de omstandigheden verschillen. Dit laatste noemt men wel ‘bias’. In een survey-experiment wordt radicaal gebroken met deze algemene richtlijn voor enquêteonderzoek. Op basis van de antwoorden die

respondenten geven, wordt een specifiek ‘vervolgtraject’ binnen de enquête bepaald. Dit betekent dus dat verschillende respondenten verschillende vragen krijgen voorgelegd.

Sniderman, Brody en Tetlock (1991) probeerden door middel van een combinatie van methoden een normale conversatie na te bootsen:

Schematically, our objective is to have the survey interview selectively mimic conversation. Conversations in natural settings can involve an interplay of pressures – to take a position, to avoid taking a position, to give up a position. The conventional political survey, however, is deliberately designed to minimize such pressures. The result: a sample of behavior in a relatively uncommon situation. In contrast, our aim is to sample a wider range of situations, including those in which a person’s actions actually evoke a reaction from another (Sniderman, Brody en Tetlock 1991: 223).

Om zo dicht mogelijk bij een normale conversatie te blijven, maakten Sniderman, Brody en Tetlock gebruik van de methode van ‘counterargument’. Dit houdt in dat je mensen eerst hun mening laat geven over een bepaalde kwestie, en vervolgens met behulp van tegenargumenten probeert om mensen van het tegendeel te overtuigen. Bij de analyse van de data richtten Sniderman, Brody en Tetlock zich op de antwoordpatronen van individuele respondenten: wie liet zich door welke argumenten overtuigen, en wie bleef bij zijn standpunt? Deze resultaten konden vervolgens worden gekoppeld aan achtergrondkenmerken van de respondenten.

Een gevoelig punt dat door Gaines, Kuklinski en Quirk (2007: 5) wordt aangesneden, betreft de ‘houdbaarheid’ ofwel ‘endurance’ van de effecten die optreden. Mensen kunnen onder invloed van argumentaties weliswaar van mening veranderen, maar als die meningsverandering slechts (zeer) korte tijd aanhoudt, heeft het argument toch weinig effect gehad. Zoals Gaines, Kuklinski en Quirk (2007: 6) stellen, ‘the implications of survey-experimental results for politics depend crucially on how long the effect lasts, with relevant periods measured in weeks, or months, not minutes’. Zij geven verschillende voorbeelden van onderzoeken waarbij in eerste instantie meningsverandering optreedt, maar waarbij deze veranderingen niet aanhouden. In de Europa doorvragenquête is daarom ook aandacht besteed aan de houdbaarheid van meningsverandering.

2.3 ‘Echte’ opvattingen versus non-attitudes

De ideeën van Sniderman et al. passen in een bredere context van de discussie over de ‘echtheid’ van opvattingen over de EU. Vaak wordt gesuggereerd dat opvattingen over de EU weinig verankerd zijn en daardoor veranderlijk. Opvattingen over politiek in het algemeen, en de EU in het bijzonder, zouden in hoge mate ongestructureerd en ongefundeerd zijn, en er zou eigenlijk van ‘non-attitudes’ gesproken zou moeten worden. Dit idee is oorspronkelijk toe te schrijven aan Converse. Hij veronderstelde dat achter de antwoorden op enquêtevragen veel non-attitudes schuilgaan: mensen hebben nog nooit over een bepaald politiek onderwerp nagedacht, maar geven desgevraagd toch een mening. Hij baseerde deze veronderstelling o.a. op de lage sta-

tistische samenhang tussen antwoorden op dezelfde enquêtevraag op verschillende tijdstippen (Converse 1974). Volgens Converse hangen non-attitudes samen met een laag niveau van geïnformeerdheid en een geringe betrokkenheid (Converse 1962).

Zaller (1992) bouwde voort op het werk van Converse. Ook hij stelt dat meningsvorming over politieke thema's afhankelijk is van de hoeveelheid politieke kennis die iemand heeft. Volgens Zaller vormen mensen ter plekke een mening als ze met een enquêtevraag geconfronteerd worden. Hierbij maken zij gebruik van de ideeën die het makkelijkst bereikbaar zijn ('top of mind'). Antwoorden op enquêtevragen zijn volgens hem een functie van onmiddellijk toegankelijke overwegingen, waarbij het 'elite discours' (waar mensen via de berichtgeving in de media kennis van nemen) bepaalt welke overwegingen op een bepaald moment actueel zijn. De oorzaak van instabiliteit in antwoordpatronen is dat verschillende overwegingen op verschillende momenten actueel zijn. Een belangrijke veronderstelling van Zaller is dat mensen met een groter politiek bewustzijn, selectiever zijn in de informatie die ze internaliseren. Dit zie je terug in hun antwoorden op gesloten enquêtevragen, die over de tijd een veel grotere stabiliteit en ideologische consistentie vertonen.

Sniderman, Brody en Tetlock (1991) verzetten zich tegen het 'minimalistische' denken, zoals zij de gedachtegang van onder andere Converse bestempelen. Zij onderkennen dat bestaand onderzoek uitwijst dat opvattingen over politiek beperkt consistent zijn en weinig stabiel over de tijd, maar zijn van mening dat dit valt toe te schrijven aan een denkfout. De consistentie van 'belief systems' wordt normaal gesproken berekend op basis van correlatiecoëfficiënten. Oftewel: 'to what extent is one idea element connected to another on the assumption that the connections are approximately the same for everyone' (Sniderman, Brody en Tetlock 1991: 3). Tegen dit laatste idee verzetten Sniderman, Brody en Tetlock zich. Zij maken gebruik een andere invalshoek: hoe is het mogelijk dat mensen, gegeven hun beperkte kennis over politiek, toch vaak in staat zijn om te bepalen wat hun politieke standpunten zijn? Het antwoord op die vraag luidt volgens hen dat mensen gebruik maken van zgn. heuristieken. Dit zijn efficiënte manieren om ingewikkelde keuzes te vereenvoudigen. Door middel van heuristieken compenseren mensen hun informatiegebrek, en de specifieke heuristiek die ze gebruiken hangt af van de hoeveelheid informatie die ze hebben. Heuristieken kunnen zowel rationeel (cognitief) als gevoelsmatig (affectief) van aard zijn. Een bekende heuristiek is de 'likeability heuristic'. Kort gezegd komt dit erop neer dat mensen zich in hun politieke voorkeuren laten leiden door hun sympathieën en antipathieën. 'Onderbuikgevoelens' zijn volgens Sniderman, Brody en Tetlock dus ook een ordeningsprincipe. Hun onderzoek is erop gericht heuristieken te achterhalen, en daarmee antwoord te geven op de vraag hoe mensen hun politieke keuzes beargumenteren.

In de Europa doorvragenquête wordt de 'counterargument'-methode van Sniderman, Brody en Tetlock toegepast op een onderzoek naar opvattingen over de EU. Doel hiervan is te achterhalen hoe veranderlijk opvattingen zijn, welke argumenten overtuigingskracht hebben, in hoeverre meningsveranderingen aanhouden en hoe

dit alles verschilt tussen groepen. En passant wordt ook aandacht besteed aan de stabiliteit en gefundeerdheid van opvattingen over de EU.

3 Resultaten

In dit hoofdstuk worden de onderzoeksresultaten beschreven. Hierbij worden de volgende onderzoeksvragen beantwoord:

- Hoe veranderlijk zijn opvattingen over de EU? (§ 3.1)
- Hangt veranderlijkheid samen met achtergrondkenmerken? (§ 3.2)
- Welke argumenten hebben overtuigingskracht? (§ 3.3)
- Welke groepen mensen zijn gevoelig voor welke argumenten? (§ 3.4)
- Hoe houdbaar zijn veranderingen van mening? (§ 3.5)

3.1 Hoe veranderlijk zijn opvattingen over de EU?

In tabel 3.1 worden de resultaten van het onderzoek als één geheel weergegeven: om welke kwestie gaat het, hoeveel mensen zijn in eerste instantie voor en tegen, welk tegenargument krijgt men vervolgens voorgelegd, en hoeveel mensen veranderen op basis daarvan van mening? Tabel 3.1 leest als volgt: in de eerste kolom wordt de beginvraag vermeld. Kolom 2 en 3 geven weer hoeveel mensen respectievelijk voor en tegen zijn (om het aantal voorstanders vast te stellen zijn de antwoorden ‘zeker voor’ en ‘eerder voor dan tegen’ opgeteld; bij de tegenstanders zijn ‘zeker tegen’ en ‘eerder tegen dan voor’ opgeteld). Vervolgens kregen de respondenten een tegenargument voorgelegd. De tegenargumenten, die voor voor- en tegenstanders verschillen, worden weergegeven in kolom 4. Kolom 5, 6 en 7 laten respectievelijk zien hoeveel mensen op basis van het tegenargument bij hun mening blijven, gaan twijfelen en van mening veranderen. Om te benadrukken dat het tegenargument een hypothetische situatie schetst, werd dit gedeelte van de vragenlijst voorafgegaan door de volgende tekst: *In de volgende vragen worden situaties voorgelegd die een hypothetisch karakter hebben. Het gaat dus niet noodzakelijkerwijs om te verwachten situaties.*

Iedere respondent heeft vier keuzevragen beantwoord. De ene helft van de respondenten kreeg de bovenste vier vragen uit tabel 3.1 voorgelegd, de andere helft de onderste vier. De vraag over de toetreding van Turkije is in beide subsamples gesteld, om zowel een economisch als een identiteitsargument te kunnen testen. De vragen zijn in willekeurige (random) volgorde aan de respondenten voorgelegd, om te voorkomen dat de volgorde waarin de vragen gesteld zijn invloed had op de resultaten.

Een substantieel aantal mensen blijkt onder invloed van het tegenargument van mening te veranderen. Hoeveel mensen overstag gaan, verschilt van argument tot argument. De minste veranderlijkheid zien we bij de respondenten die tegen de toetreding van Turkije zijn, en vervolgens een argument kregen voorgelegd waarin wordt gesteld dat Nederlanders financieel voordeel van de toetreding van Turkije zouden hebben. Op basis daarvan wordt 10% van de tegenstanders overgehaald. De veranderlijkheid is het grootst bij de respondenten die in eerste instantie voor een

gemeenschappelijk Europees drugsbeleid zijn, en vervolgens een argument kregen voorgelegd waarin wordt gesteld dat de drugsgerelateerde criminaliteit als gevolg van een gemeenschappelijk drugsbeleid zou toenemen: 65% van de respondenten verandert op basis daarvan van mening.

Tabel 3.1
Veranderlijkheid naar issue, 2008 (in procenten)

beginvraag ^a	reactie ^b		tegenargument	reactie ^c		
	is voor	is tegen		blijft bij mening	gaat twijfelen	verandert van mening
bent u voor of tegen een gemeenschappelijk Europees asielbeleid?	71		zou u nog steeds voor gemeenschappelijk asielbeleid zijn als Nederland hierdoor meer asielzoekers moet opnemen?	41	18	41
		29	zou u nog steeds tegen gemeenschappelijk asielbeleid zijn als asielzoekers hierdoor eerlijk over Europese landen verdeeld worden, zodat Nederland minder asielzoekers hoeft op te nemen?	27	27	46
bent u voor of tegen een gemeenschappelijk Europees drugsbeleid?	77		zou u nog steeds voor gemeenschappelijk drugsbeleid zijn als dit in Nederland tot meer drugsgerelateerde criminaliteit leidt?	20	15	65
		23	zou u nog steeds tegen gemeenschappelijk drugsbeleid zijn als dit betekent dat er in Nederland minder drugsoverlast is?	50	24	27
bent u voor of tegen de toetreding van Turkije tot de Europese Unie?	34		zou u nog steeds voor toetreding zijn als veel Turken werk gaan zoeken in Nederland, waardoor sommige Nederlandse werknemers hun baan verliezen?	42	25	33
		66	zou u nog steeds tegen toetreding zijn als Nederlanders er hierdoor gemiddeld 300 euro per jaar op vooruitgaan?	60	30	10
bent u voor of tegen intensievere samenwerking met 16 buurlanden van de EU, bv. Marokko en de Oekraïne?	46		zou u nog steeds voor intensievere samenwerking met buurlanden zijn als hierdoor vijandigheid richting de EU ontstaat vanuit andere naburige landen (bv. Rusland of Iran)?	47	27	25
		54	zou u nog steeds tegen intensievere samenwerking met buurlanden zijn als Europa hierdoor veiliger en stabiel zou worden?	26	38	36

Tabel 3.1 (vervolg)

beginvraag ^a	reactie ^b		tegenargument	reactie ^c		
	is voor	is tegen		blijft bij mening	gaat twijfelen	verandert van mening
bent u voor of tegen het direct toelaten van werknemers uit nieuw toegetreden EU-landen op de Nederlandse arbeidsmarkt?	31	69	zou u nog steeds voor het direct toelaten van werknemers zijn als hierdoor de druk op de Nederlandse sociale zekerheid toeneemt?	43	28	29
			zou u nog steeds tegen het direct toelaten van werknemers zijn als dit leidt tot meer economische groei in Nederland?	46	37	17
belangrijke Europese beslissingen kunnen momenteel alleen genomen worden als alle EU-landen het ermee eens zijn. Als één land het niet met een besluit eens is, gaat het besluit niet door. Dit heet het vetorecht. Bent u voor of tegen de afschaffing van dit vetorecht?	58	42	zou u nog steeds voor afschaffing van het vetorecht zijn als er hierdoor door een meerderheid van EU-landen besluiten worden genomen die zeer ongunstig zijn voor Nederland?	36	31	33
			zou u nog steeds tegen afschaffing van het vetorecht zijn als hierdoor andere lidstaten hun vetorecht gebruiken om EU-besluitvorming op allerlei terreinen te blokkeren?	39	43	18
bent u voor of tegen de toetreding van Turkije tot de Europese Unie?	31	69	zou u nog steeds voor toetreding zijn als door toenemende immigratie van Turken naar Nederland de Islam dominanter wordt in het Nederlandse straatbeeld?	33	24	43
			zou u nog steeds tegen toetreding zijn als hierdoor de spanningen tussen het Westen en de Islamitische wereld verminderen?	52	28	20
bent u voor of tegen een gemeenschappelijk Europees immigratiebeleid?	67	33	zou u nog steeds voor een gemeenschappelijk immigratiebeleid zijn als Nederland hierdoor geen toelatings- en inburgeringsexamen meer mag eisen van immigranten?	35	16	49
			zou u nog steeds tegen een gemeenschappelijk immigratiebeleid zijn als de Nederlandse overheid hierdoor veel kosten bespaart, of zou u dan van mening veranderen?	50	37	13

a De ene helft (n = 1000) van de respondenten kreeg de eerste vier vragen voorgelegd, de andere helft de tweede vier vragen.

De vragen werden in een willekeurige volgorde aan de respondenten gesteld.

b De voorstanders ('zeker' en 'eerder' voor) en tegenstanders ('zeker' en 'eerder' tegen) tellen op tot 100%.

c De categorieën 'blijft bij mening', 'gaat twijfelen' en 'verandert van mening' tellen op tot 100%.

Bron: Europa doorvraagenquête 2008

3.2 Hangt veranderlijkheid samen met achtergrondkenmerken?

Verschilt de mate waarin mensen gevoelig zijn voor tegenargumenten tussen groepen? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is een maat gemaakt voor totale veranderlijkheid. Deze maat is de somscore van het aantal keren dat een respondent bij zijn mening bleef (0 punten), ging twijfelen (1 punt) of van mening veranderde (2 punten). De laagst mogelijke score is 0: een respondent met deze score is vier keer bij zijn mening gebleven. De hoogst mogelijke score is 8: een respondent met deze score is vier keer van mening veranderd. Op basis van deze score zijn respondenten in drie groepen verdeeld: een groep met een lage (score 0, 1 of 2), een matige (score 3, 4 of 5) en een hoge (score 6, 7 of 8) veranderlijkheid.

In de tabellen 3.2 en 3.3 komen eerst bivariaat en vervolgens multivariaat de verschillen tussen groepen aan de orde. De achtergrondkenmerken die zijn meege-
nomen zijn geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, betrokkenheid bij de EU en politieke zelfplaatsing op een links-rechtsschaal. Daarnaast is een algemene basishouding tegenover Europa ('EU-lidmaatschap is een goede zaak') in de analyse opgenomen. In de eerste tabel wordt niet gecorrigeerd voor de effecten van de overige variabelen, in de tweede tabel wel.

De multivariate regressieanalyse (tabel 3.3) maakt duidelijk dat de effecten uit de bivariate analyse (tabel 3.2) overeind blijven, ook als gecorrigeerd wordt voor de andere variabelen (het effect van betrokkenheid wordt bijvoorbeeld niet wegver-
klaard door opleidingsniveau). Geslacht, opleidingsniveau en betrokkenheid hebben onafhankelijk van elkaar een significant effect op veranderlijkheid. Vrouwen, laag opgeleiden en mensen die niet betrokken zijn bij de EU zijn veranderlijker dan mannen, hoog opgeleiden en mensen die wel betrokken zijn bij de EU. Deze effecten zijn ongeveer even sterk. Jongeren (tot 35 jaar) en ouderen (vanaf 65 jaar) zijn ver-
anderlijker dan mensen van middelbare leeftijd en wijken daar ongeveer even sterk vanaf. Linkse en rechtse mensen zijn allebei minder veranderlijk dan mensen die zichzelf in het politieke midden plaatsen. Linkse mensen verschillen echter sterker van de middengroep dan rechtse mensen (linkse mensen zijn het minst veranderlijk). Dit kan – in ieder geval ten dele – verklaard worden uit de inhoud van de argumenten ('rechtse' argumenten). Tot slot zijn mensen die het EU-lidmaatschap een slechte zaak vinden significant minder veranderlijk dan mensen die hierover geen duidelijke mening hebben. Mensen die het EU-lidmaatschap een goede zaak vinden wijken niet significant van de middengroep af. In totaal verklaren deze variabelen nog geen 10% van de verschillen in veranderlijkheid.

Tabel 3.2

Veranderlijkheid^a naar achtergrondkenmerken en een houding, 2008 (in procenten)

		lage veran- derlijkheid	matige veran- derlijkheid	hoge veran- derlijkheid
allen		33	45	22
geslacht	man	38	43	19
	vrouw	27	48	25
leeftijd	15-25 jaar	30	44	26
	25-35 jaar	30	47	23
	35-45 jaar	33	47	20
	45-55 jaar	36	42	21
	55-65 jaar	42	43	15
	≥ 65 jaar	27	47	27
opleidingsniveau	laag	27	49	24
	middelbaar	31	44	25
	hoog	46	40	14
betrokkenheid bij EU ^b	niet betrokken	24	49	27
	enigszins betrokken	33	45	22
	betrokken	50	38	12
links-rechts	links	42	42	17
	midden	24	49	27
	rechts	38	43	20
opvatting over EU-lidmaatschap	goede zaak	35	43	22
	noch goed, noch slecht	25	51	24
	slechte zaak	47	38	15

a Veranderlijkheid is de somscore van het aantal malen dat een persoon van mening veranderde. Iedere respondent kreeg vier tegenargumenten voorgelegd. Mensen die bij hun mening bleven, kregen een score 0; mensen die gingen twijfelen, kregen een score 1 en mensen die van mening veranderden kregen een score 2. Op de variabele 'veranderlijkheid' kunnen mensen dus scoren tussen de 0 en de 8 (0 is vier keer bij mening gebleven; 8 is vier keer van mening veranderd).

In deze tabel hebben de mensen met een lage veranderlijkheid een score van 0, 1 of 2; mensen met een modale veranderlijkheid een score van 3, 4 of 5, en mensen met een hoge veranderlijkheid een score van 6, 7 of 8.

b Betrokkenheid is een schaal, opgebouwd uit vier indicatoren (interesse in de EU, veronderstelde geïnformeertheid, aandacht voor berichtgeving over EU en praten over de EU in het dagelijks leven). Cronbach's alpha is 0,84.

Bron: Europa doorvraagenquête 2008 (gewogen resultaten)

Tabel 3.3

Achtergronden van veranderlijkheid: gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten,^a 2008

geslacht: vrouw	0,10***
leeftijd	
15-35 jaar i.p.v. 35-65 jaar	0,08**
≥ 65 jaar i.p.v. 35-65 jaar	0,07**
opleidingsniveau	-0,09***
betrokkenheid	-0,10***
zelfplaatsing in de politiek	
links i.p.v. midden	-0,14***
rechts i.p.v. midden	-0,06**
opvatting over EU-lidmaatschap	
goede zaak i.p.v. neutraal	-0,01
slechte zaak i.p.v. neutraal	-0,11***
r^2	0,09

a Significantie: * $p < ,05$, ** $p < 0,01$ en *** $p < 0,001$ (tweezijdig).

Bron: Europa doorvraagenquête (gewogen resultaten)

3.3 Welke argumenten hebben overtuigingskracht?

In hoeverre argumenten overtuigingskracht hebben, hangt niet alleen af van de inhoud van het argument, maar ook van de manier waarop het argument geformuleerd is (krachtig of zwak). Sommige argumenten blijken dusdanig krachtig geformuleerd, dat ze bijna alle respondenten over de streep trekken (bijna niemand wil bijvoorbeeld een toename van de drugsgelateerde criminaliteit). Het argument waarin de financiële vooruitgang voor de gemiddelde Nederlander in een concreet bedrag wordt uitgedrukt heeft ook iets arbitrairs: met 300 euro blijken de meeste mensen niet over te halen, maar met 1000 euro misschien wel. Kortom, we kunnen niet met zekerheid vaststellen of argumenten overtuigingskracht hebben omdat de formulering zodanig krachtig is dat het argument ongeacht de inhoud veel mensen overreedt, of omdat de inhoud raakt aan een thema dat sterk bepalend is voor opvattingen over de EU. Als we desondanks de vier meest en minst succesvolle argumenten tegen elkaar afzetten (zie tabel 3.4), valt op dat drie van de vier meest succesvolle argumenten betrekking hebben op bedreiging van de nationale identiteit, terwijl drie van de vier minst succesvolle argumenten betrekking hebben op economisch voordeel. Dit zou een aanwijzing kunnen zijn voor het feit dat opvattingen over de EU sterker bepaald worden door (angst voor bedreiging van de) culturele identiteit dan door rationele kosten-/batenafwegingen. Deze bevinding sluit in ieder geval aan bij recente literatuur waarin wordt gesteld dat identiteitsgevoelens een sterkere determinant zijn voor opvattingen ten aanzien van de EU dan economische afwegingen

(zie o.a. Hooghe en Marks 2004). Bedreiging van de culturele identiteit is overigens een breed begrip. De in dit onderzoek gebruikte argumenten gaan specifiek over vreemdelingenangst. Dat deze argumenten aanslaan lijkt ook niet zo verwonderlijk, aangezien het vreemdelingendebat in Nederland de laatste jaren hoog op de politieke en maatschappelijke agenda staat.

Tabel 3.4

Meest en minst succesvolle argumenten, met aantal meningsveranderingen, 2008 (in procenten)

	argument	menings- veranderingen
meest succesvol:	zou u nog steeds voor gemeenschappelijk drugsbeleid zijn als dit in Nederland tot meer drugsgelateerde criminaliteit leidt, of zou u dan van mening veranderen?	65
	zou u nog steeds voor een gemeenschappelijk immigratiebeleid zijn als Nederland hierdoor geen toelatings- en inburgeringsexamen meer mag eisen van immigranten, of zou u dan van mening veranderen?	49
	zou u nog steeds tegen gemeenschappelijk asielbeleid zijn als asielzoekers hierdoor eerlijk over Europese landen verdeeld worden, zodat Nederland minder asielzoekers hoeft op te nemen, of zou u dan van mening veranderen?	46
	zou u nog steeds voor toetreding zijn als door toenemende immigratie van Turken naar Nederland de Islam dominantier wordt in het Nederlandse straatbeeld, of zou u dan van mening veranderen?	43
minst succesvol:	zou u nog steeds tegen toetreding zijn als Nederlanders er hierdoor gemiddeld 300 euro per jaar op vooruitgaan, of zou u dan van mening veranderen?	10
	zou u nog steeds tegen een gemeenschappelijk immigratiebeleid zijn als de Nederlandse overheid hierdoor veel kosten bespaart, of zou u dan van mening veranderen?	13
	zou u nog steeds tegen het direct toelaten van werknemers zijn als dit leidt tot meer economische groei in Nederland, of zou u dan van mening veranderen?	17
	zou u nog steeds tegen afschaffing van het vetorecht zijn als hierdoor andere lidstaten hun vetorecht gebruiken om EU-besluitvorming op allerlei terreinen te blokkeren, of zou u dan van mening veranderen?	18

Bron: Europa doorvraagenquête 2008 (gewogen resultaten)

3.4 Welke groepen mensen zijn gevoelig voor welke argumenten?

Dat sommige groepen makkelijker van mening veranderen dan andere groepen, zagen we in de tabellen 3.2 en 3.3. Verschillen groepen echter ook in hun gevoeligheid voor bepaalde argumenten? Tabel 3.5 laat voor ieder tegenargument zien hoe veranderlijk verschillende groepen mensen zijn. De groepen zijn weer gedefinieerd op basis van geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, betrokkenheid, politieke zelfplaat-sing en algemeen oordeel over het EU-lidmaatschap.

Tabel 3.5

Veranderlijkheid per argument naar achtergrondkenmerken en een houding; in de cellen percentage mensen dat van mening verandert, 2008

respondent verandert van mening onder invloed van argument ^a :	totaal (n)	15-35 36-65			
		man	vrouw	jaar	jaar
zou u nog steeds voor gemeenschappelijk asielbeleid zijn als Nederland hierdoor meer asielzoekers moet opnemen?	41 (n = 289)	40	42	41	39
zou u nog steeds tegen gemeenschappelijk asielbeleid zijn als Nederland hierdoor minder asielzoekers hoeft op te nemen?	46 (n = 134)	47	45	52	43
zou u nog steeds voor gemeenschappelijk drugsbeleid zijn als dit in Nederland tot meer drugsgelateerde criminaliteit leidt?	65 (n = 499)	62	68	69	63
zou u nog steeds tegen gemeenschappelijk drugsbeleid zijn als er hierdoor in Nederland minder drugsoverlast is?	27 (n = 61)	23	32	24	28
zou u nog steeds voor toetreding van Turkije zijn als sommige Nederlandse werknemers hierdoor hun baan verliezen?	33 (n = 108)	28	39	38	29
zou u nog steeds tegen toetreding van Turkije zijn als Nederlanders er hierdoor 300 euro per jaar op vooruitgaan?	10 (n = 63)	11	9	19	6
zou u nog steeds voor intensievere samenwerking met buurlanden zijn als hierdoor vijandigheid richting de EU ontstaat vanuit andere landen?	25 (n = 117)	23	28	29	23
zou u nog steeds tegen intensievere samenwerking met buurlanden zijn als Europa hierdoor veiliger en stabiel wordt?	36 (n = 192)	37	35	33	33
zou u nog steeds voor het direct toelaten van werknemers uit nieuwe lidstaten zijn als hierdoor de druk op de Nederlandse sociale zekerheid toeneemt?	29 (n = 89)	27	31	32	25
zou u nog steeds tegen het direct toelaten van werknemers zijn als dit leidt tot meer economische groei in Nederland?	17 (n = 115)	17	16	15	17
zou u nog steeds voor afschaffing van het vetorecht zijn als hierdoor bij meerderheid beslissingen worden genomen die ongunstig zijn voor NL?	33 (n = 194)	31	36	40	27
zou u nog steeds tegen afschaffing van het vetorecht zijn als andere lidstaten hun veto gebruiken om besluitvorming te blokkeren?	18 (n = 74)	18	18	22	16
zou u nog steeds voor toetreding van Turkije zijn als de Islam hierdoor dominant wordt in het Nederlandse straatbeeld?	43 (n = 131)	40	46	47	42
zou u nog steeds tegen toetreding zijn als hierdoor de spanningen tussen het Westen en de Islamitische wereld verminderen?	20 (n = 141)	16	24	19	19
zou u nog steeds voor gemeenschappelijk immigratiebeleid zijn als NL hierdoor geen inburgeringsexamen meer mag eisen van immigranten?	49 (n = 331)	47	51	57	44
zou u nog steeds tegen gemeenschappelijk immigratiebeleid zijn als de NL overheid hierdoor veel kosten bespaart?	13 (n = 44)	12	14	14	11

a Soms iets ingekorte versies van argumenten; zie voor volledige argumenten de vragenlijst in bijlage A.
b Het aantal mensen dat het lidmaatschap van de EU een slechte zaak vindt is te klein om te gebruiken voor verdere uitsplitsingen, te meer aangezien de opvatting dat het lidmaatschap een slechte zaak is sterk samenhangt met opvattingen over de kwesties uit deze tabel.

Bron: Europa doorvraagenquête 2008 (gewogen resultaten)

	≥ 65 jaar	laag opgeleid	mid- delbaar opgeleid	hoog opgeleid	lage betrok- kenheid	matige betrok- kenheid	hoge betrok- kenheid	links	midden	rechts	goede zaak	goed noch slecht ^b
	47	45	46	27	49	41	27	24	43	60	36	48
	42	52	46	40	42	51	35	49	45	47	42	55
	64	66	70	55	71	65	52	62	66	66	60	70
	45	33	20	30	23	30	21	22	33	24	26	32
	32	50	29	12	57	29	14	20	45	29	31	39
	4	9	11	9	11	10	6	9	10	9	9	11
	29	27	25	22	34	25	17	22	30	23	23	33
	54	33	38	40	31	39	37	38	36	34	44	35
	32	42	31	16	37	31	16	15	43	28	25	42
	18	15	17	21	14	18	13	16	18	15	22	12
	40	41	28	27	40	32	26	24	40	33	28	38
	17	14	21	18	11	19	26	15	20	17	24	13
	35	49	53	24	50	45	23	27	51	59	40	52
	27	17	20	26	18	20	26	24	21	15	25	16
	49	50	56	41	52	50	41	40	54	53	45	56
	19	13	14	9	11	15	12	9	13	17	14	14

Niet alle groepen zijn bij elk tegenargument even goed vertegenwoordigd: sterk betrokken mensen zijn meestal niet tegen gemeenschappelijk Europees beleid, rechtse mensen zijn meestal niet voor toetreding van Turkije, etc. Enige voorzichtigheid bij het interpreteren van de resultaten is geboden. We bespreken hier vooral de grote lijnen die uit de resultaten naar voren komen.

Het algemene beeld dat naar voren komt is dat lageropgeleiden gevoelig zijn voor argumenten die inspelen op de angst voor vreemdelingen, voor verlies van banen aan buitenlandse werknemers en voor islamisering. Hogeropgeleiden daarentegen komen makkelijker in beweging door argumenten over veiligheid en stabiliteit in Europa en het verminderen van spanningen tussen het westen en islamitische wereld. Hogeropgeleiden zijn gevoeliger voor deze grote verbanden, lageropgeleiden voor bedreigingen van de persoonlijke levenssfeer. Voor hoog en laag betrokkenen geldt min of meer hetzelfde beeld.

Argumenten die angst aanjagen (bijvoorbeeld door verwijzingen naar criminaliteit, overlast, vijandigheid, verlies van banen en islamisering) slaan bij vrouwen sterker aan dan bij mannen. Blijkbaar laten vrouwen zich makkelijker beïnvloeden door een schrikbeeld. Mannen daarentegen zijn wat gevoeliger voor vrede en veiligheid en economische groei.

Rechtse mensen zijn veel makkelijker te overtuigen met 'vreemdelingen'-argumenten dan linkse mensen. Dit geldt echter niet voor economische argumenten zoals economische groei en financiële vooruitgang – ook klassieke 'rechtse' thema's. Hierop verschillen linkse en rechtse mensen nauwelijks.

Ouderen vallen op door hun gevoeligheid voor argumenten over veiligheid en stabiliteit in Europa, het verminderen van spanningen tussen het westen en de islamitische wereld en drugsoverlast. Jongeren laten zich makkelijker overtuigen door argumenten over islamisering, (afschaffen van) het inburgeringsexamen en baanverlies aan buitenlanders.

Zoals te verwachten zijn mensen die over het Nederlands EU-lidmaatschap geen duidelijke mening hebben over het algemeen makkelijker te overtuigen dan mensen die aangeven dat ze het lidmaatschap een goede zaak vinden. Dit geldt echter niet wanneer het argumenten betreft over het verminderen van spanningen tussen het westen en de islamitische wereld, het bevorderen van vrede en veiligheid in Europa, meer economische groei in Nederland en de besluitvaardigheid van de EU.

Let op: het betreft hier de gevoeligheid voor tegenargumenten die een bepaald thema aansnijden. Het is niet ondenkbaar dat mensen deze overwegingen al hadden meegenomen in hun oorspronkelijke standpuntbepaling. Het feit dat bepaalde groepen weinig reageren op bepaalde argumenten, wil dus niet per definitie zeggen dat deze argumenten voor die groepen geen rol spelen.

3.5 Houden veranderingen van mening aan?

Een maand na de eerste meting is de respondenten nogmaals gevraagd naar hun mening over de kwesties uit tabel 3.1. Doel hiervan was om te achterhalen in hoeverre tegenargumenten een aanhoudend effect hebben, en hoe stabiel opvattingen in de loop van de tijd zijn. Naast de specifieke kwesties uit tabel 3.1 zijn ook twee algemene vragen nogmaals gesteld: vinden mensen het EU-lidmaatschap een goede zaak en denken ze dat Nederland hier voordeel van heeft? Tabel 3.6 laat zien dat mensen hier over het algemeen vrij stabiele opvattingen over hebben. De overgrote meerderheid van de mensen die het lidmaatschap in januari een goede zaak vond, vindt dat in februari nog steeds. Mensen met een negatieve houding tegenover het EU-lidmaatschap zijn wat minder stabiel, maar ook hier is de meerderheid een maand later dezelfde mening toegedaan. De totale veranderlijkheid is 2,5 zo groot als je op basis van de 'macroverschuivingen' zou verwachten. Dit komt vooral omdat mensen met een neutrale en negatieve mening onderling 'stuivertje wisselen' (van positie ruilen). Voor de vraag of Nederland voordeel heeft van het EU-lidmaatschap geldt min of meer hetzelfde. Van de mensen die denken dat dit zo is, is de overgrote meerderheid stabiel. De mensen die in januari niet wisten of Nederland voordeel had, zijn het meest veranderlijk: bijna de helft heeft hier in februari wel een mening over.

Tabel 3.6

Opvattingen over EU-lidmaatschap in januari en februari, en aandeel respondenten dat in februari dezelfde mening is toegedaan als in januari 2008

beginhouding	januari 2008	februari 2008	stabiel in februari
vindt EU lidmaatschap een goede zaak	58	55	82
vindt EU lidmaatschap goed nocht slecht, inclusief 'weet niet'	34	38	76
vindt EU lidmaatschap een slechte zaak	9	7	60
denkt dat Nederland voordeel heeft van lidmaatschap	54	52	80
denkt dat Nederland geen voordeel heeft van lidmaatschap	27	29	74
weet niet of Nederland voordeel heeft van lidmaatschap	18	19	53

Bron: Europa doorvraagenquête 2008 (gewogen resultaten)

Tabel 3.7 laat zien hoe stabiel opvattingen zijn over de specifieke kwesties waarover mensen tegenargumenten kregen voorgelegd. De tabel vermeldt welk deel van de respondenten een maand later nog dezelfde mening is toegedaan als de mening die men in eerste instantie (voorafgaand aan de tegenargumenten) had. Dit wordt uitgesplitst naar het gedrag dat mensen onder invloed van het tegenargument vertoonden. Mensen die standvastig bleven, vertonen een grotere stabiliteit dan de mensen die het tegenargument van mening veranderden (de twijfelaars zitten hier tussenin). Van de eerste groep is de overgrote meerderheid (gemiddeld 83%) een maand later nog

dezelfde mening toegedaan. Soms zie je toch dat een substantieel deel van deze mensen een maand later een nieuwe mening heeft. Zo is 39% van de tegenstanders van gemeenschappelijk asielbeleid een maand later toch voor. Ook bij de vraag over het vetorecht blijken zowel de standvastige voor- als tegenstanders een maand later: 33 resp. 39% van de respondenten is dan alsnog van mening veranderd. In dit geval heeft dat waarschijnlijk deels te maken met de ingewikkelde vraagstelling.

Tabel 3.7

Stabiliteit van meningen per issue, aandeel respondenten dat na een maand nog dezelfde houding heeft als beginhouding, uitgesplitst naar gedrag na tegenargument, 2008

issue	beginhouding	gedrag na tegenargument	na een maand dezelfde houding als beginhouding
gemeenschappelijk asielbeleid	voor	blijft bij mening	91
		twijfelt	92
		verandert	74
	tegen	blijft bij mening	61
		twijfelt	69
		verandert	51
gemeenschappelijk drugsbeleid	voor	blijft bij mening	88
		twijfelt	89
		verandert	84
	tegen	blijft bij mening	86
		twijfelt	63
		verandert	44
toetreding Turkije (economisch)	voor	blijft bij mening	86
		twijfelt	70
		verandert	66
	tegen	blijft bij mening	94
		twijfelt	91
		verandert	88
samenwerking met buurlanden	voor	blijft bij mening	76
		twijfelt	72
		verandert	66
	tegen	blijft bij mening	84
		twijfelt	86
		verandert	75

Tabel 3.7 (vervolg)

issue	beginhouding	gedrag na tegenargument	na een maand dezelfde houding als beginhouding
toelaten werknemers	voor	blijft bij mening	88
		twijfelt	69
		verandert	45
	tegen	blijft bij mening	90
		twijfelt	87
		verandert	77
afschaffing vetorecht	voor	blijft bij mening	67
		twijfelt	64
		verandert	54
	tegen	blijft bij mening	61
		twijfelt	64
		verandert	47
toetreding Turkije (identiteit)	voor	blijft bij mening	90
		twijfelt	72
		verandert	59
	tegen	blijft bij mening	94
		twijfelt	91
		verandert	85
gemeenschappelijk immigratiebeleid	voor	blijft bij mening	86
		twijfelt	84
		verandert	72
	tegen	blijft bij mening	82
		twijfelt	61
		verandert	67

Bron: Europa doorvraagenquête 2008 (gewogen resultaten)

Bij de mensen die door het tegenargument wél van mening veranderen ziet het patroon er anders uit. Hier zijn beduidend minder mensen een maand later terug bij de beginhouding, maar toch is dat meestal een meerderheid. Bij vijf vragen is dit niet het geval; daar is bijna of ruim de helft van de respondenten een maand later nog steeds van mening veranderd.¹ De houdbaarheid van meningsveranderingen varieert tussen de 12% (tegenstanders van de toetreding van Turkije die na een economisch argument voor werden) en de 56% (tegenstanders van Europees drugsbeleid die na verwijzing naar drugsoverlast vóór werden).

Noot

- 1 Tegenstanders van Europees asielbeleid die vóór werden, tegenstanders van Europees drugsbeleid die vóór werden, voorstanders van het direct toelaten van werknemers die tegen werden, voor- en tegenstanders van afschaffing van het vetorecht.

Slotbeschouwing

Al met al hebben tegenargumenten een beperkt effect. Ze geven in eerste instantie vaak aanleiding tot meningsveranderingen, maar dit effect houdt over het algemeen niet aan. Dit is ook niet zo verwonderlijk. In de 'stel nu dat'-situaties die de tegenargumenten schetsen zijn mensen een andere mening toegedaan; over het thema *sec* blijven ze meestal echter bij hun oorspronkelijke mening. In hoeverre het tegenargument een blijvend effect sorteert zal ook afhangen van de mate waarin de respondent de geschetste 'stel nu dat'-situatie aannemelijk acht. Zoals een respondent het verwoordde: 'in die en die-situatie zou ik tegen zijn, maar ik denk niet dat die situatie zich zal voordoen'. Aanhoudende effecten bewerkstellig je bovendien alleen maar wanneer het onderzoek een diepe indruk op de respondenten achterlaat. Voor een onderzoek over de Europese Unie lijkt dat niet erg aannemelijk: uit ander onderzoek weten we dat mensen over het algemeen slechts beperkt geïnteresseerd zijn in de EU (zie bv. CPB/SCP 2005). Naar eigen zeggen is het onderzoek bij 9% van de respondenten goed beklifd en bij 50% enigszins; 41% van de respondenten geeft aan zich het onderzoek nauwelijks of niet te herinneren. Dit is waarschijnlijk nog een optimistische weergave van de werkelijkheid. Bij het invullen van de vragen van de nameting zijn de meeste mensen waarschijnlijk op dezelfde wijze te werk gegaan als bij de voormeting. Hoe hun opvattingen precies tot stand komen weten we niet: waarschijnlijk is het mengeling van een gestolde basisovertuiging over Europese samenwerking, gecombineerd met meer algemene opvattingen over politiek, sympathieën, antipathieën en onderbuikgevoelens, van waaruit mensen concrete issues benaderen. De resultaten geven in ieder geval weinig aanleiding om te veronderstellen dat er achter opvattingen over Europa een grote mate van willekeur schuilgaat. Wel lijkt de willekeur groter naarmate de vraagstelling ingewikkelder is en het thema minder tot de verbeelding spreekt. Mensen kunnen dan minder goed varen op hun basisopvattingen of op hun 'shortcuts'. Dit zie je bijvoorbeeld bij de (moeilijke) vraag over het vetorecht: zowel de standvastigen als de veranderaars zijn vier weken later in groten getale aan het wisselen.

In dit onderzoek zijn geen specifieke communicatieboodschappen getest: het ging expliciet om hypothetische situaties. Binnen die context bleek het niet zo moeilijk om mensen op andere gedachten te brengen. In hoeverre gerichte communicatieboodschappen hetzelfde effect zouden hebben weten we niet: mensen moeten er in dat geval immers ook nog van overtuigd worden dat de aangeboden informatie waar of in ieder geval plausibel is. Onze bevinding dat mensen makkelijker te overtuigen zijn met negatieve dan met positieve tegenargumenten, suggereert dat het niet mee zal vallen om de Europacommunicatie effectief vorm te geven. De wijze waarop mensen in dit onderzoek op verschillende argumenten reageren, biedt echter wel handvatten om rekening te houden met de gevoeligheid van groepen voor verschil-

lende soorten informatie. Mensen zijn meestal gevoeliger voor identiteitskwesties dan voor economische argumenten. Voor vrouwen, lageropgeleiden en jongeren lijkt het wegnemen van angsten omtrent vreemdelingen en overlast van belang; voor mannen, hogeropgeleiden en ouderen het benadrukken van de voordelige gevolgen voor vrede en veiligheid in Europa. De verwachtingen wat betreft de duurzaamheid van meningsveranderingen moeten echter niet te hooggespannen zijn: in dit experiment bleken mensen meestal weer terug te keren naar hun oorspronkelijke standpunt. Ook hiervoor geldt dat we alleen maar kunnen speculeren over de vraag of dit anders zou zijn wanneer er 'echte' informatie wordt aangeboden. Het lijkt echter niet ondenkbaar dat wanneer boodschappen eenmaal overtuigend genoeg zijn gebleken, de effecten hiervan ook langer aanhouden. Het ontwikkelen van deze boodschappen is een grote uitdaging.

Bijlage A Vragenlijsten en frequentieverdelingen

Voormeting

Tabel A.1

Vragen, antwoordcategorieën en frequentieverdelingen, voormeting, 2008 (in procenten)

vraag	antwoordcategorieën	%
Vindt u het een goede of een slechte zaak dat Nederland lid is van de Europese Unie?	een goede zaak	57
	noch een goede, noch een slechte zaak	29
	een slechte zaak	9
	weet niet	5
Heeft Nederland, alles welbeschouwd, volgens u wel of geen voordeel van zijn lidmaatschap van de Europese Unie?	wel voordeel	54
	geen voordeel	27
	weet niet	19
In hoeverre bent u geïnteresseerd in de Europese Unie?	zeer geïnteresseerd	4
	tamelijk geïnteresseerd	22
	enigszins geïnteresseerd	40
	nauwelijks geïnteresseerd	27
	helemaal niet geïnteresseerd	6
	weet niet	1
Hoe vaak wordt er in uw omgeving (bijv. binnen uw gezin, uw vriendenkring of op het werk) over de Europese Unie gepraat?	vaak	5
	soms	33
	zelden	43
	nooit	19
	weet niet	0
Wat is naar uw indruk de algemene houding ten opzichte van de Europese Unie in uw omgeving?	uitgesproken welwillend	1
	overwegend welwillend	24
	overwegend sceptisch	40
	uitgesproken sceptisch	7
	in mijn omgeving hebben de meeste mensen geen mening over de Europese Unie	16
	weet niet	13
	Als er in de media berichtgeving is over de EU, hoe waarschijnlijk is het dan dat u daar aandacht aan besteedt?	zeer waarschijnlijk
waarschijnlijk	51	
niet zo waarschijnlijk	31	
helemaal niet waarschijnlijk	7	
weet niet	2	
In hoeverre bent u geïnformeerd over de Europese Unie?	zeer goed	1
	goed	10
	redelijk	51
	nauwelijks	33
	helemaal niet	4
	weet niet	1

Tabel A.1 (vervolg)

In de volgende vragen worden situaties voorgelegd die een hypothetisch karakter hebben. Het gaat dus niet noodzakelijkerwijs om te verwachten situaties.^{a, b}

vraag	antwoordcategorieën	%
Bent u voor of tegen een gemeenschappelijk Europees asielbeleid?	zeker voor	24
	eerder voor dan tegen	47
	eerder tegen dan voor	22
	zeker tegen	7
Zou u nog steeds voor gemeenschappelijk Europees asielbeleid zijn als Nederland hierdoor meer asielzoekers moet opnemen, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds voor zijn	41
	dan zou ik tegen zijn	41
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	18
Zou u nog steeds tegen gemeenschappelijk Europees asielbeleid zijn als asielzoekers hierdoor eerlijker over Europese landen verdeeld zouden worden, zodat Nederland minder asielzoekers hoeft op te nemen, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds tegen zijn	27
	dan zou ik voor zijn	46
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	27
Bent u voor of tegen een gemeenschappelijk Europees drugsbeleid?	zeker voor	40
	eerder voor dan tegen	37
	eerder tegen dan voor	15
	zeker tegen	8
Zou u nog steeds voor een gemeenschappelijk drugsbeleid zijn als dit in Nederland tot meer drugsgerelateerde criminaliteit leidt, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds voor zijn	20
	dan zou ik tegen zijn	65
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	15
Zou u nog steeds tegen gemeenschappelijk drugsbeleid zijn als dit betekent dat er in Nederland minder drugsoverlast is, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds tegen zijn	50
	dan zou ik voor zijn	27
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	24
Bent u voor of tegen de toetreding van Turkije tot de Europese Unie?	zeker voor	5
	eerder voor dan tegen	29
	eerder tegen dan voor	47
	zeker tegen	20
Zou u nog steeds voor toetreding zijn als veel Turken werk gaan zoeken in Nederland, waardoor sommige Nederlandse werknemers hun baan verliezen, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds voor zijn	42
	dan zou ik tegen zijn	33
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	25
Zou u nog steeds tegen toetreding zijn als Nederlanders er hierdoor gemiddeld 300 euro per jaar op vooruitgaan, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds tegen zijn	60
	dan zou ik voor zijn	10
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	30
Bent u voor of tegen intensievere samenwerking met 16 buurlanden van de EU, bv. Marokko en de Oekraïne?	zeker voor	9
	eerder voor dan tegen	37
	eerder tegen dan voor	42
	zeker tegen	12
Zou u nog steeds voor intensievere samenwerking met buurlanden zijn als hierdoor vijandigheid richting de EU ontstaat vanuit andere naburige landen (bv. Rusland of Iran), of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds voor zijn	47
	dan zou ik tegen zijn	25
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	27

Tabel A.1 (vervolg)

vraag	antwoordcategorieën	%
Zou u nog steeds tegen intensievere samenwerking met buurlanden zijn als Europa hierdoor veiliger en stabiel zou worden, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds tegen zijn	26
	dan zou ik voor zijn	36
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	38
Bent u voor of tegen het direct toelaten van werknemers uit nieuw toegetreden EU-landen op de Nederlandse arbeidsmarkt?	zeker voor	4
	eerder voor dan tegen	27
	eerder tegen dan voor	52
	zeker tegen	17
Zou u nog steeds voor het direct toelaten van werknemers zijn als hierdoor de druk op de Nederlandse sociale zekerheid toeneemt, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds voor zijn	43
	dan zou ik tegen zijn	29
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	28
Zou u nog steeds tegen het direct toelaten van werknemers zijn als dit leidt tot meer economische groei in Nederland, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds tegen zijn	46
	dan zou ik voor zijn	17
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	37
Belangrijke Europese beslissingen kunnen op dit moment alleen genomen worden als alle EU-landen het ermee eens zijn. Als één land het niet met een besluit eens is, gaat het besluit niet door. Dit heet het vetorecht. Bent u voor of tegen afschaffing van dit vetorecht?	zeker voor	18
	eerder voor dan tegen	40
	eerder tegen dan voor	28
	zeker tegen	13
Zou u nog steeds voor afschaffing van het vetorecht zijn als er hierdoor door een meerderheid van EU-landen besluiten worden genomen die zeer ongunstig zijn voor Nederland, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds voor zijn	36
	dan zou ik tegen zijn	33
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	31
Zou u nog steeds tegen afschaffing van het vetorecht zijn als hierdoor andere lidstaten hun vetorecht gebruiken om EU-besluitvorming op allerlei terreinen te blokkeren, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds tegen zijn	39
	dan zou ik voor zijn	18
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	43
Bent u voor of tegen de toetreding van Turkije tot de Europese Unie?	zeker voor	5
	eerder voor dan tegen	26
	eerder tegen dan voor	44
	zeker tegen	26
Zou u nog steeds voor toetreding zijn als door toenemende immigratie van Turken naar Nederland de Islam dominant wordt in het Nederlandse straatbeeld, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds voor zijn	33
	dan zou ik tegen zijn	43
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	24
Zou u nog steeds tegen toetreding zijn als hierdoor de spanningen tussen het Westen en de Islamitische wereld zouden verminderen, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds tegen zijn	52
	dan zou ik voor zijn	20
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	28

Tabel A.1 (vervolg)

vraag	antwoordcategorieën	%
Bent u voor of tegen een gemeenschappelijk Europees immigratiebeleid?	zeker voor	21
	eerder voor dan tegen	46
	eerder tegen dan voor	25
	zeker tegen	8
Zou u nog steeds voor een gemeenschappelijk immigratiebeleid zijn als Nederland hierdoor geen toelatings- en inburgeringsexamen meer mag eisen van immigranten, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds voor zijn	35
	dan zou ik tegen zijn	49
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	16
Zou u nog steeds tegen een gemeenschappelijk immigratiebeleid zijn als de Nederlandse overheid hierdoor veel kosten bespaart, of zou u dan van mening veranderen?	ik zou nog steeds tegen zijn	50
	dan zou ik voor zijn	13
	dan zou ik niet weten of ik voor of tegen ben	37
In hoeverre hebben de opvattingen over de Europese Unie van mensen uit uw omgeving invloed op uw eigen opvattingen?	die veranderen mijn opvattingen vaak	1
	die veranderen mijn opvattingen soms	28
	die veranderen mijn opvattingen zelden	46
	die veranderen mijn opvattingen nooit weet niet	15 11
Kunt u tot slot kort aangeven op wie of wat u uw opvattingen over de Europese Unie vooral baseert?	(open vraag)	

a De ene helft (n = 1000) van de respondenten kreeg de eerste vier vragen voorgelegd, de andere helft de tweede vier vragen. De vragen werden in een willekeurige volgorde aan de respondenten gesteld.

b Voorstanders ('zeker' of 'eerder' voor) kregen als tegenargument de 'zou u nog steeds voor zijn als..'-vraag voorgelegd, tegenstanders ('zeker' of 'eerder' tegen) de 'zou u nog steeds tegen zijn als..'-vraag.

Bron: Europa doorvraagenquête 2008 (gewogen resultaten)

Nameting

Tabel A.2

Vragen, antwoordcategorieën en frequentieverdelingen, nameting, 2008 (in procenten)

vraag	antwoordcategorieën	%
In hoeverre herinnert u zich het onderzoek over de Europese Unie nog, waaraan u een aantal weken geleden deelnam?	goed	9
	enigszins	50
	nauwelijks	32
	niet	8
	weet niet	1
<i>In dat onderzoek zijn een aantal Europese kwesties aan de orde geweest waarover mensen verschillend denken en ook wel van mening veranderen. Wij zijn heel benieuwd hoe u nu over deze zaken denkt.</i>		
Vindt u het een goede of een slechte zaak dat Nederland lid is van de Europese Unie?	een goede zaak	55
	noch een goede, noch een slechte zaak	35
	een slechte zaak	7
	weet niet	3
Heeft Nederland, alles welbeschouwd, volgens u wel of geen voordeel van zijn lidmaatschap van de Europese Unie?	wel voordeel	52
	geen voordeel	29
	weet niet	19
Bent u voor of tegen een gemeenschappelijk Europees asielbeleid? ^a	zeker voor	24
	eerder voor dan tegen	48
	eerder tegen dan voor	22
	zeker tegen	6
Bent u voor of tegen een gemeenschappelijk Europees drugsbeleid?	zeker voor	32
	eerder voor dan tegen	40
	eerder tegen dan voor	21
	zeker tegen	7
Bent u voor of tegen de toetreding van Turkije tot de Europese Unie?	zeker voor	3
	eerder voor dan tegen	26
	eerder tegen dan voor	47
	zeker tegen	23
Bent u voor of tegen intensievere samenwerking met 16 buurlanden van de EU, bv. Marokko en de Oekraïne?	zeker voor	7
	eerder voor dan tegen	37
	eerder tegen dan voor	44
	zeker tegen	13
Bent u voor of tegen het direct toelaten van werknemers uit nieuw toegetreden EU-landen op de Nederlandse arbeidsmarkt?	zeker voor	2
	eerder voor dan tegen	29
	eerder tegen dan voor	50
	zeker tegen	19

a Respondenten kregen dezelfde vier kwesties voorgelegd als in de voormeting.

Bron: Europa doorvragenquête 2008 (gewogen resultaten)

Tabel A.2 (vervolg)

vraag	antwoordcategorieën	%
Belangrijke Europese beslissingen kunnen momenteel alleen genomen worden als alle EU-landen het ermee eens zijn. Als één land het niet met een besluit eens is, gaat het besluit niet door. Dit heet het vetorecht. Bent u voor of tegen afschaffing van dit vetorecht?	zeker voor	14
	eerder voor dan tegen	39
	eerder tegen dan voor	37
	zeker tegen	11
Bent u voor of tegen de toetreding van Turkije tot de Europese Unie?	zeker voor	4
	eerder voor dan tegen	24
	eerder tegen dan voor	46
	zeker tegen	25
Bent u voor of tegen een gemeenschappelijk Europees immigratiebeleid?	zeker voor	17
	eerder voor dan tegen	45
	eerder tegen dan voor	30
	zeker tegen	8

Bijlage B Selectie van open antwoorden

De vragenlijst van de eerste meting werd afgesloten met een open vraag. Deze vraag luidde: *Kunt u tot slot kort aangeven op wie of wat u uw opvattingen over de Europese Unie vooral baseert?* Het meest gegeven antwoord was een verwijzing naar de media. Daarnaast werden vrienden, familie, collega's en experts vaak genoemd. Sommige mensen verwezen naar hun eigen ervaringen met Brussel in bijvoorbeeld hun werksituatie. Minder vaak noemden mensen politieke partijen, de regering, de minister-president, staatssecretaris Timmermans of de politieke ideologie die ze aanhingen.

Andere mensen beantwoordden deze vraag met een meer inhoudelijke verklaring van wat ze van de EU vonden. Negatieve antwoorden hadden betrekking op de kosten van Europese samenwerking of op bedreiging van de nationale identiteit. Minder vaak werd het verlies van soevereiniteit genoemd. Positieve inhoudelijke antwoorden hadden betrekking op de voordelen van samenwerking: samen sta je sterker, Nederland is te klein en heeft een groter geheel nodig, de EU kan een machtsblok vormen tegenover andere grootmachten. Sommigen noemden solidariteit als beweegreden. Heel soms schreven mensen dat ze hun opvattingen baseren op hun geloof. Tot slot was ook een vaak gegeven antwoord dat men de vraag niet begreep of niet kon beantwoorden, dat men geen verstand had van de EU of er niet in geïnteresseerd was.

Een greep uit de antwoorden:

Europa 1 is goed, ook voor de economie, maar voor mijn gevoel komt heel Europa naar Nederland en ik heb niet het gevoel dat de Nederlanders naar de andere Europese landen gaan.

Alle voordelen die de politici hebben beloofd, zijn niet uitgekomen. Het systeem is stervens duur (alleen al de wekelijkse verhuizing Straatburg - Brussel). Zie de ellende wat er nu gebeurt met de Polen, die alleen maar geld willen en niet van plan zijn de taal te leren. En dan Turkije. Het is een islamitisch land. Laat het naar die kant aansluiten. Het enige wat hiervan de bedoeling is dat er bij aansluiting nog veel meer deze kant van Europa op komen. En dan wordt het een simpel "alles langzaam wijzigen/overnemen door steeds meer kinderen nemen". Kijk maar naar het gemiddeld aantal kinderen per gezin.

Op de geldsmijterij in Brussel / verplaatsingen naar Frankrijk / dingen in de pers "mag niet van de Europese Unie" terwijl andere landen de boel belazeren en toch gewoon doen wat ze zelf willen. Daarbij de nieuwe Europese landen, bijvoorbeeld Polen die een grote graai uit de pot doen en dan ook nog irreële eisen stellen.

Als we nu geen Europese Unie hadden, dan zouden we er nu een stuk slechter voor staan met deze kredietcrisis. Wij hebben nu zelf een grote afzetmarkt waardoor Nederland veel kan exporteren binnen deze Unie. Het gevaar op conflicten, zelfs oorlogen is een stuk minder. Dus samenwerken binnen een grote gemeenschap heeft veel meer voordelen dan nadelen. Ook de mensen in die nieuwe landen worden er op den duur ook beter van. En zo kan ik nog wel even doorgaan.

Ik ben een Nederlander en buitenland is best, maar ik wil onze eigen nationale gevoel houden. Met elkaar is mij te groot en het vergaderen met zoveel mensen kost handen met geld, door het reizen. Ik houd niet van dat massale. Ben echt niet tegen buitenlanders; ik praat met ze en help ze en waardeer ze, maar laat ons landje ons landje zijn.

Wij zijn een klein land. Als een land als Turkije erbij komt dan kunnen we zeggen dat we in Turkije wonen en geen rechten meer hebben.

Door om me heen te zien hoe Nederland verloedert door de buitenlanders.

Mijn eigen mening en verder de informatie uit krant, van tv en de mening van mijn vrouw.

Alle mensen met een gezonde en realistische visie.

Meer door inlevingsgevoel bij mensen die niet in Nederland wonen en daarvoor een beter thuis te bieden. En een vrijer gevoel binnen Europa te hebben.

Bang voor het onbekende.

Meneer Wilders.

De mening van mijn moeder.

De Europese Unie heeft voor Nederland alleen nadelen als klein land. Ik vind dat we al genoeg hebben ingeleverd. Ik ben tegen de toetreding van Turkije en tegen de ongelimiteerde toestroom van Oost-Europeanen. Alles gaat om economisch gewin, maar JP en consorten hebben geen last van de overlast door hen.

Ik merk weinig van enige verandering in regelgeving, waar Nederland zich volgens de EU aan zou moeten houden. Er gaat zeer veel geld naar de EU, waar ik weinig voor terug krijg buiten zeer veel extra regeltjes. Het zou zoals ik het heb begrepen duidelijker en zonder rompslomp gebeuren.

Ik baseer vaak mijn opvattingen over dit soort zaken op meningen van mensen die er verstand van hebben of er nauw bij betrokken zijn. Zo had ik laatst een gesprek met een man uit het Midden-Oosten die aangaf dat Turkije zo een andere cultuur heeft dan Nederland en andere Europese landen, dat een toetreding tot de EU nooit goed zou uitpakken. Deze persoon was onpartijdig en had goed zicht op de zaak, waardoor mijn mening zeker bijgeschaafd werd.

Media, politiek, vrienden.

Nietzsche.

Het inzicht dat de wereld groter is dan Nederland; uitsluitend in je eigen hoekje blijven zitten is niet goed en het kan met behoud van de eigen identiteit.

Op de Polen die hier allemaal banen innemen die ook door Nederlanders gedaan kunnen worden. Turkije straft nog veel te hard [lijfstraffen] om toe te kunnen treden tot de EU. En daar moet meer godsdienstvrijheid komen.

Ik baseer mijn mening vaak op uitspraken van mensen in mijn omgeving. Die vertellen hoe ze over de dingen denken en vaak door de discussie ontstaan mijn eigen ideeën over bepaalde dingen.

Op de opvattingen van de VVD en PVV.

Nederland alleen is te klein. Met meer sta je sterker.

Op de informatie vanuit de krant en politiek en bezien vanuit een bijbels perspectief.

Eigen volk eerst. Eerst komen de buitenlanders hier werken en als het bijna sinterklaas is ben je alles kwijt en zijn ze weg.

Meer gevoelsmatig dan onderbouwd. De waarde van de euro valt me tegen bijvoorbeeld, al weet ik niet eens zeker of dit met de Europese Unie te maken heeft.

De gesprekken met mijn echtgenoot die zeer goed op de hoogte is van wat zich in de wereld afspeelt. En natuurlijk de kranten en het tv-nieuws (Ned.1).

1) Op eigen politieke meningen; 2) Op berichtgeving in de media.

Op mijn ideologische denkwijze.

Ze zijn gebaseerd op politieke discussies, o.a. binnen D66 (mijn partij).

Op de dagelijkse praktijk van ons bedrijf, waarbij we op regelmatig te maken krijgen met Brusselse regelgeving.

Door uitleg van staatssecretaris dhr. Timmermans. Hij doet dit helder en overtuigend.

Ik heb internationale betrekkingen gestudeerd en mijn scriptie destijds ('94) geschreven over de rol van Spanje in de EU. Nederland is een netto betaler, als wij al het geld dat wij aan de EU spenderen in Nederland investeren zouden we een stuk beter af zijn. Bovendien ben ik tegen het toelaten van allerlei omliggende landen, de EU moet zich tot de kern van Europa beperken en niet steeds verder uitbreiden. Dit is een persoonlijke mening, niet echt gebaseerd op media of de mening van anderen.

Als basis : Het Geloof en mijn opstelling t.a.v. andere mensen.

Op mijn eigen mening, vooral gevormd vanuit mijn gevoel voor gelijke rechten, bestrijding van armoede en sociale zekerheid voor alle mensen.

Op mijn eigen gevoel van menselijkheid.

Nederland is een onderdeel van Europa en wil het mee in de vaart der volkeren, dan zal het Europeser moeten denken en de hokjesmentaliteit die we hebben, moeten verlaten, dus een bredere kijk op Europa. Kritisch zijn mag, maar weg met de hokjesgeest.

Het hele gedoe kost ons miljoenen.

Voor al de economische zaken worden gezamenlijk wat eenduidiger. Ook de NMA activiteiten van Nelie Kroes.

Media en kerk.

Europa als een geheel staat sterker in de wereld in de meeste opzichten, dan wanneer het allemaal afzonderlijke landen blijven.

Mijn meningen zijn vooral gebaseerd op wat ik lees of zie in de media. Er is hier weinig belangstelling voor een discussie over de EU.

Op betrouwbare politici.

IN IEDER GEVAL NIET OP DE MEDIA.

Berichtgeving van diverse media en op de Partij van de Arbeid middels Timmermans.

Ik denk dat een sterke Europese Unie een betere gesprekspartner is t.o.v. de vs, China en India. Een sterk Europa kan ook beter werken aan de armoedebestrijding in de wereld en aan een betere, duurzame leefomgeving.

Economisch gaat het ons land beter door bij de Europese Unie te zijn. Ons afzetgebied is duidelijk groter. Doordat er volop werk is, wat Nederlanders niet meer willen doen, mag je blij zijn dat er buitenlanders ons helpen. Alleen gaat het ten koste van onze bedrijven soms, maar die rekenden soms erg veel. Er wordt nu veel meer onderhoud gepleegd aan de huizen. Men neemt veel boodschappen mee naar de Oost-Europese landen. Maar velen kennen ook mijn en dijn niet.

Op analytische wijze en zo objectief mogelijk tegen de feiten, meningen, ideeën aankijken en, misschien wel het belangrijkste, op de lange termijn denken.

Mijn eigen gevoel; we hebben het in Nederland denk ik erg goed in vergelijking met een aantal landen 'in de buurt' en het zou mooi zijn als deze landen, door bij de EU aangesloten te zijn, ook op bepaalde gebieden een betere levensstandaard zouden krijgen.

Eigen beleving, ze luisteren niet naar het volk, zoals 2 jaar geleden met het landelijk referendum.

De logge Europese bijna niet democratisch gelegitimeerde geldverkwistende besluitvorming over veel onderwerpen die m.i. nationaal besloten zouden moeten worden.

Standpunten van een politieke partij in Nederland waar ik mij verwant mee voel.

Literatuur

- Converse, P.E. (1962). Information flow and the stability of partisan attitudes. In: *Public Opinion Quarterly*, jg. 26, nr. 4, p. 578-599.
- Converse, P.E. (1974). Comment on Burnham's 'Theory of voting research'. In: *American Political Science Review*, jg. 68, nr. 3, p. 1024-1027.
- CPB/SCP (2005). *Europese tijden* (Europese Verkenning 3). Den Haag: Centraal Planbureau/ Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CPB/SCP (2006). *Divers Europa* (Europese Verkenning 4). Den Haag: Centraal Planbureau/ Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dekker, P. en C. Wennekers (2005). Publieke opinies over Europa: tussen abstracte steun en concrete ergernissen. In: *Internationale Spectator*, jg. 59, nr. 12, p. 627-630.
- Gaines, B., J. Kuklinksi en P. Quirk (2007). The logic of the survey experiment reexamined. In: *Political Analysis*, jg. 15, nr. 1, p. 1-20.
- Hooghe, L. en G. Marks (2004). Does identity or economic rationality drive public opinion on European integration? In: *PS: Political Science and Politics*, jg. 37, nr. 3, p. 415-420.
- Sniderman, P., R. Brody en P. Tetlock (1991). *Reasoning and choice, explorations in political psychology*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge.
- Zaller, J.R. (1992). *The nature and origins of mass opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt elke twee jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma (2007-2008) is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl. Het Werkprogramma is rechtstreeks te bestellen bij het Sociaal en Cultureel Planbureau. ISBN 90-377-0267-8

SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel. Een complete lijst is te vinden op de website van het SCP: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Sociaal en Cultureel Rapport 2000. ISBN 90-377-0015-2
Sociaal en Cultureel Rapport 2002. De kwaliteit van de quartaire sector. ISBN 90-377-0106-x
In het zicht van de toekomst. Sociaal en Cultureel Rapport 2004. ISBN 90-377-0159-0
Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

The Netherlands in a European Perspective. Social & Cultural Report 2000. ISBN 90-377-0062-4 (English edition 2001)
The Quality of the Public Sector (Summary). Social and Cultural Report 2002. ISBN 90-377-0118-3

Nederlandse populaire versie van het SCR 2000

Nederland en de anderen; Europese vergelijkingen uit het Sociaal en Cultureel Rapport 2000. Wilfried Uitterhoeve. ISBN 90-5875-141-4

SCP-publicaties 2007

- 2007/1 Publieke prestaties in perspectief. Memorandum quartaire sector 2006-2011 (2007). ISBN 978-90-377-0298-9
- 2007/2 Nieuwe links in het gezin (2007). Marion Duimel en Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0287-3
- 2007/3 Robuuste meningen? Het effect van responsverhogende strategieën bij het onderzoek Culturele Veranderingen in Nederland (2007). Josine Verhagen. ISBN 978-90-377-0300-9
- 2007/4 Een nuchtere kijk op gezond gedrag. Vier thema's voor gezondheidsbevordering (2007). ISBN 978-90-377-0280-4.
- 2007/5 Verschillen in verzorging. De verzorging van ouderen in negen EU-landen (2007). Evert Pommer, Edwin van Gameren, John Stevens, Isolde Woittiez. ISBN 978-90-377-0258-3
- 2007/6 Prestaties van de rechtspraak: productiviteit in perspectief (2007). Ab van der Torre, Jedid-Jah Jonker, Frank van Tulder, Theresa Steeman, Gerard Paulides. ISBN 978-90-377-0294-1
- 2007/7 Türken in Deutschland und den Niederlanden. Die Arbeitsmarktposition im Vergleich (2007). Jaco Dagevos, Rob Euwals, Mérove Gijsberts en Hans Roodenburg. ISBN 978-90-377-0308-5
- 2007/8 Een gele kaart voor de sport. Een quick-scan naar wenselijke en onwenselijke praktijken in en rondom de breedtesport (2007). Annet Tiessen-Raaphorst en Koen Breedveld. ISBN 978-90-377-0307-8

- 2007/9 *Kosten in kaart. Een macrokostendecompositie toegepast op instellingen voor verstandelijk gehandicapten* (2007). Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker en Michel Ras. ISBN 978 90 377 0143 2
- 2007/10 *Sport in the Netherlands* (2007). Annet Tiessen-Raaphorst en Koen Breedveld. ISBN 978-90-377-0302-3
- 2007/11 *Geld op de plank. Niet-gebruik van inkomensvoorzieningen* (2007). Jean Marie Wildeboer Schut en Stella Hoff. ISBN 978-90-377-0207-1
- 2007/12 *Toekomstverkenning vrijwillige inzet 2015* (2007). Paul Dekker, Joep de Hart en Laila Faulk. ISBN 978-90-377-0311-5
- 2007/13 *Aandacht voor de wijk. Effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid* (2007). Karin Wittebrood en Tom van Dijk. ISBN 978-90-377-0309-2
- 2007/14 *Meedoen met beperkingen. Rapportage gehandicapten 2007* (2007). Mirjam de Klerk (red.). ISBN 978-90-377-0310-8
- 2007/15 *Interventies voor integratie. Het tegengaan van etnische concentratie en bevorderen van interetnisch contact* (2007). Mérove Gijsberts en Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0312-2
- 2007/16 *Blijvend in balans. Een toekomstverkenning van informele zorg* (2007). Alice de Boer en Joost Timmermans. ISBN 978-90-377-0313-9
- 2007/17 *Vertrouwen in de rechtspraak nader onderzocht* (2007). Paul Dekker en Tom van der Meer. ISBN 978-90-377-0318-4
- 2007/18 *Verbinding maken. Senioren en internet* (2007). Marion Duimel. ISBN 978-90-377-0317-7.
- 2007/19 *Moeders, werk en kinderopvang in model. Analyse van arbeidsparticipatie- en kinderopvangbeslissingen van moeders met jonge kinderen* (2007). Ingrid Ooms, Evelien Eggink en Edwin van Gameren. ISBN 978-90-377-0314-6
- 2007/20 *De sociale staat van Nederland 2007* (2007). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer en Evert Pommer (red.). ISBN 978-90-377-0321-4
- 2007/21 *Toekomstverkenning informele zorg* (2007). Alice de Boer (red.). ISBN 978-90-377-0319-1
- 2007/22 *Beter aan het werk. Trendrapportage ziekteverzuim, arbeidsongeschiktheid en werkhervatting* (2007). Gerda Jehoel-Gijsbers (red.). ISBN 978-90-377-0327-6
- 2007/23 *Out in the Netherlands. Acceptance of homosexuality in the Netherlands* (2007). Saskia Keuzenkamp en David Bos. ISBN 978-90-377-0324-5
- 2007/24 *Achterstand en afstand. Digitale vaardigheden van lager opgeleiden, ouderen, allochtonen en inactieven* (2007). Eric van Ingen, Jos de Haan en Marion Duimel. ISBN 978-90-377-0316-0
- 2007/25 *Het beste van twee werelden. Plattelanders over hun leven op het platteland* (2007). Carola Simon, Lotte Vermeij en Anja Steenbekkers. ISBN 978-90-377-0320-7
- 2007/26 *Maten voor gemeenten 2007. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2007). B. Kuhry, J.J.J. Jonker, m.m.v. M. Ras. ISBN 978-90-377-0323-8
- 2007/27 *Jaarrapport integratie 2007* (2007). Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts. ISBN 978-90-377-0330-6
- 2007/28 *Discriminatiemonitor niet-westerse allochtonen op de arbeidsmarkt 2007* (2007). Iris Andriessen, Jaco Dagevos, Eline Nievers en Igor Boog. ISBN 978-90-377-0331-3
- 2007/29 *Het bereik van het verleden. Ontwikkelingen in de belangstelling voor cultureel erfgoed. Het cultureel draagvlak deel 7.* (2007). Frank Huysmans en Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0284-2
- 2007/30 *Armoedemonitor 2007* (2007). Cok Vrooman, Stella Hoff, Ferdy Otten en Wim Bos. ISBN 978-90-377-0337-5
- 2007/31 *Verklaringsmodel verpleging en verzorging 2007.* Jedid-Jah Jonker, Klarita Sadiraj, Isolde Woittiez, Michiel Ras en Meike Morren. ISBN 978-90-377-0334-4

- 2007/32 *Comparing Care. The care of the elderly in ten EU-countries.* Evert Pommer, Isolde Woittiez en John Stevens. ISBN 978-90-377-303-0
- 2007/33 *Surfende senioren. Kansen en bedreigingen van ICT voor ouderen.* Jos de Haan, Oene Klumper, Jan Steyaert (red.). ISBN 978-90-377-0362-7

SCP-publicaties 2008

- 2008/1 *Vrijwillig verzorgd. Over vrijwilligerswerk voor zorgbehoevend en mantelzorgers buiten de instellingen (2008).* Jeroen Devilee. ISBN 978-90-377-0353-5
- 2008/2 *Vroeger was het beter. Nieuwjaarsuitgave 2008 (2008).* ISBN 978-90-377-0344-3
- 2008/3 *Facts and Figures of the Netherlands. Social and Cultural Trends 1995-2006 (2008).* Theo Roes (ed.). ISBN 90-377-0211-8
- 2008/4 *Nederland deeltijdland. Vrouwen en deeltijdwerk (2008).* Wil Portegijs en Saskia Keuzenkamp (red.). ISBN 978-90-377-0346-7
- 2008/5 *Het dagelijks leven van allochtone stedelingen (2008).* Andries van den Broek en Saskia Keuzenkamp (red.). ISBN 978-90-377-0336-8
- 2008/6 *De openbare bibliotheek tien jaar van nu (2008).* Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0351-1
- 2008/7 *De openbare bibliotheek tien jaar van nu. De hoofdlijnen (2008).* Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0373-3

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden (2005).* Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks (2006).* Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk (2006).* Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 *Leven zonder drukte (2006).* Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving (2007).* Ferdinand Mertens. ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

- Veel geluk in 2007. Nieuwjaarsuitgave (2007).* Paul Schnabel (red.). ISBN 978-90-377-0295-8
- Marktplaats Europa. Vijftig jaar publieke opinie en marktintegratie in de Europese Unie (2007).* Paul Dekker, Albert van der Horst, Henk Kox, Arjan Lejour, Bas Straathof, Peter Tammes en Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0305-4
- Samenloop van regelingen (2007).* Mirjam de Klerk, Gerda Jehoel-Gijsbers. ISBN 978-90-377-0315-3
- Hoe groot is de vraag? Operationalisatie van de potentiële vraag naar AWBZ-gefinancierde zorg (2007).* Roelof Schellingerhout. ISBN 978-90-377-0341-2
- Monitoring van sociale acceptatie van homoseksuelen in Nederland (2007).* Saskia Keuzenkamp. ISBN 978 90 377 0329 0.
- Ondersteunende voorzieningen (2008).* Roelof Schellingerhout. ISBN 978-90-3770354-2
- Wel of niet aan het werk (2008).* Patricia van Echtelt en Stella Hoff. ISBN 90-377-0364-1
- Ontwikkeling van AWBZ-uitgaven 1985-2030 (2008).* Evelien Eggink, Evert Pommer en Isolde Woittiez. ISBN 90-377-0365-8
- Veranderlijkheid van opvattingen over de EU (2008).* Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0382-5

